

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Termer i text - Ett datorstött övningsmaterial för termhantering	
Forfatter:	Sven Lange och Lars Melin	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 4, 1997, s. 239-247 Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Esbo 21.-24. maj 1997	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Sven Lange och Lars Melin

Termer i text

Ett datorstött övningsmaterial för termhantering

Terminological Playground is a computer aided material for creation of terms within fictive worlds. It is a complement to theoretical studies in university programs for translators and technical writers. We regard terms as an important part of texts, rather than conceptual units. Shortness and morfological flexibility is of great value. Our material is based on the function Linked text in Word for Windows 6.0.

The Terminological Playground displays the principles for word creation. To evaluate the survival potential of the new words we compare their qualities with the opposite, lexical death.

Vi har utarbetat ett datorstött material för termskapande inom fiktiva världar, *Terminologisk lekstuga*. Materialet är avsett att komplettera teoretiska termstudier i översättar- och fackskribentutbildningar. Utgångspunkten har varit det faktum att termers rätta plats är texter, där egenskaper som korthet och morfologisk flexibilitet är av stor betydelse. Programmet bygger på funktionen Kopplad text i Word for Windows 6.0. Den terminologiska lekstugan visar efter vilka principer som nya ord skapas. För att bedöma nyfödda ords livskraft har jämförelser med begreppet orddöd företagits.

Spontant termskapande

Termer är inte bara en angelägenhet för terminologer. Åtskilliga andra gör väsentliga bidrag till termskapandet, t ex översättare, fackskribenter och tekniska informatörer. Vi har utarbetat ett datorstött material för termskapande inom fiktiva världar – en terminologisk lekstuga (Lange & Melin, 1996). Materialet är avsett att komplettera teoretiska termstudier i översättar- och fackskribentutbildningar. Vårt material avser att försätta studenter i en situation som påminner om fackskribentens sakförhållanden är kända, begreppsstrukturen är klar men begreppen måste kläs i ord – ord som ska återkomma många gånger i många morfologiska varianter. Varje val får oförutsedda konsekvenser längre fram i skrivandet.

Vi är således helt ense med exv Christina Alm-Arvius i att en term inte bara är ett begreppsuttryck utan också måste ”fungera som en lexikal enhet i språket” och att den bör ”passa in i språkets formstruktur, i dess morfologiska, fonotaktiska och ortografiska system.” (Alm-Arvius 1992:172). Det är i första hand för att öppna studenternas ögon för detta förhållande som vi har byggt denna ”terminologiska lekstuga”. Materialet är avsett att komplettera teoretiska termstudier i översättar- och fackskribentutbildningar. Men programmet ger oss också en unik möjlighet att få inblick i termproduktionsprocessen. Vad är det för slags ord som personer utan nämnvärda insikter i terminologiarbete skapar när de ska benämna nya saker och företeelser. Är de genomskinliga eller inte? Är de långa eller korta? Finns det andra typer av substantiv än sammansatta? Vilka affix använder man? Gör man svenska termer? Hur lätta är de att uttala? Hur betonas de? Vilka föreställningar väcker de? osv, osv.

Låt oss dock än en gång understryka att i våra övningar ska försökspersonerna hitta på termer – inte ägna sig åt begreppsdefinitioner, begreppsavgränsningar eller annan begreppsansning. Uppgiften består i att föreslå termer för ett antal givna begrepp (föremål, processer osv) som ännu inte fått lexikaliserad form. I instruktionen till övningarna återges begreppen i abstrakta ordalag som ”grej, operatör, resultat” osv.

Ords död och termers födelse

Ett stort problem såväl praktiskt som teoretiskt är att avgöra vad som är ett bra ord, en bra term. Eftersom vi inte har samma ”kommunikativa kompetens” som en reklamfirma utan är hänvisade till att söka lingvistiska förklaringar vill vi ge frågan en vetenskaplig förankring. Språkvetaren Adolf Noreen berättar att i de Lavals patentbrev från år 1878 lanseras ordet *gräddskummare*. Något senare ändrar uppfinnaren ordet till *separator*. Noreen tillägger att ”därmed var gräddskummarens dagssländeliv ändat” (Noreen 1911:133). Varför denna ändring? Varför var inte ordet livskraftigt utan bara en dagslända? Frågan om livskraft är i hög grad en språkvårdsfråga, och inom språkvården brukar man närma sig svaret på ett ganska traditionellt sätt:

Til de vigtigste termkrav hører, at termer skal være motiverede, at de skal være afledningsproduktive og følge det almindelige sprogs syntaktiske regler (Weilgaard Christensen 1995:426)

In der bereits mehrfach zitierten Norm 2330 (Begriffe und Benennungen) heisst es: Benennungen sollen sich zwanglos in das Sprachgefüge einordnen. Die Benennungen sollen sein:

- angemessen kurz
- einprägsam
- leicht sprechbar

Die Zuordnung von Begriff und Benennung muss eindeutig sein... (Arntz, R & Pich H. 1982:109)

I stället för att anlägga språkvårdssynpunkter har vi i stället vänt oss till litteraturen om orddöd för att belysa problemet. Den ger oss till skillnad från språkvårdsdebatten en empirisk grund att stå på. Vi betraktar språkvård snarast som inverterad orddödsforskning. En mönstring av orddödsforskningen, vid sidan av den svenska (Noreen 1911, Kock 1925, Cederschiöld 1900, Thors 1965, Levander 1950) särskilt den tyska, som frodats sedan början av seklet (Hemken 1906, Offe 1908, Oberdörffer 1908, Teichert 1912 och senast Kleines Lexikon untergegangener Wörter 1972), har försett oss med en lista av sjukdomssymtom och dödliga faktorer. Vi har bl a haft nytta av en artikel där Karl Heinz Daniels (1959) granskar Joachim Heinrich Campes förtyskningsförslag i Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache ausgedrungenen fremden Ausdrücke från 1813. Daniels försöker besvara frågan om man genom en blick i facit hur Campes ord lyckades etablera sig i tyskan kan vaska fram allmänna principer för hur ett ord ska se ut för att få framgång i sitt fortbestånd: ”Wie muss eine Wortprägung beschaffen sein, wenn sie Aussicht auf ein erfolgreiches Durchdringen innerhalb der Sprachgemeinschaft haben soll?” (Daniels 1959:48). Orddödsfaktorererna sammantagna, blir för oss ett prognostiskt instrument att använda som för studenterna ska tydliggöra de omständigheter som tillförsäkrar det nyfödda ordet god

hälsa och ett långt liv. Utsikterna till ett långt och friskt liv inbillar vi oss ökar om man kan undvika klart dokumenterade sjukdomar och dödsrisker. Vilka risker löper då ett ord eller en term? Det här är – mycket kortfattat – några av våra försiktigt (långt ifrån alla) dragna slutsatser och tips utifrån denna rundvandring i litteraturen om ordens död. Observera att alla inte är riktigt politiskt korrekta i dagens språkvårdsdebatt.

Först ett antal raka uppmaningar:

- Inventera förrådet av konkurrenter och dra därefter slutsatsen om en nybildning behövs. Nybildningar klarar sig bäst om konkurrenter saknas.
- Undvik att återuppliva ord. De flesta återuppväckta ord går under på nytt.
- Ta reda på vilka ljudsekvenser som är illa omtyckta. Ord dör ut pga att de innehåller en ljudsekvens som är illa omtyckt.
- Undvik att hämta ord från dialekter eftersom sådana uppfattas som avvikande och går under.
- Undvik eufemismer. De fungerar en tid men ersätts i regel därefter. Eufemismer är dödsmärkta ”trägt den Todeskeim in sich”.
- Skymf och skämtord nöts lätt och går under. Undvik sådana!
- Välj det kortare av två i för övrigt lika ord. I onödan förlängande stavelser försvinner. Korta ord uttränger längre motsvarigheter.
- Var försiktig med avledningar. I hast tillkomna ordbildningar går ofta ganska snart under. I tyskan har många ord med prefixen -be och -un gått under.
- Undvik homonymi inom samma ordklass. Förväxlingsrisken blir annars stor. I formfattiga språk är som bekant homonymin vanlig. Finns synonym till hands så blir denna lätt framgångsrik.

Slutligen några mer allmänt formulerade råd:

- Avledningar löper en viss risk genom att prefix och suffix med tiden kan bytas ut.
- Vissa ord blir inte använda i tillräcklig omfattning. Ord skapade som lösningar för rena tillfälligheter går lätt under.
- Föreställ dig vilka ljudförändringar ordet kan tänkas komma att genomgå och därmed vilka homonymisammanfall med andra ord som kan uppstå. Ljudförändringar hos ett ord kan leda till fullständig eller partiellt sammanfall med andra ord varvid tvetydighet lätt uppstår.
- En utländsk term är många gånger att föredraga. Många ”inhems kiseringar” klarar inte att återge begreppsinnhållet tillräckligt bra. En ”inhems kisering”, en försvenskning leder ofta

till ett felaktigt återgivet begreppsnehåll. Antingen för trångt eller för omfattande. Utländskt är ofta klatschigare.

- Ordet måste förmedla ett tydligt, sann föreställning utan falska associationer och biföreställningar. Ett ord, en term ska vara entydig. Tve- eller mångtydiga ord har dålig prognos. Beakta Adolf Noreens principer: 1. oriktigt är vad som missförstås. 2. oriktigt är vad som icke förstås. 3. oriktigt är ... vad som endast med svårighet förstås. Ett ord som är "ändamålsvidrigt" i sin egenskap som "idéförmedlare" har "ärligen förtjänat att avlivas" (Noreen 1912:148 ff).
- Slagord förlorar lätt sin slagstyrka och hamnar i glömska.
- Ordet skall anslutas till starka mönstergrupper.
- Ensam är inte stark när det gäller ord. En avklippt association i vårt mentala lexikon gör sökvägen svårfunnen, vilket leder till få sökningar och därmed till förtvinning och orddöd särskilt om mer lättfunna synonymer står till buds (Noreen 1911:137). Ordet skall väcka associationer. Det skall stå i en ordgrupp.

Ordprognosen är dock helt beroende av sakprognosen. Ord glöms bort då "saken" försvinner.

Termers effekt i text

När väl den rätta termen är vald kommer det slutliga provet på termens lämplighet när den ska användas i text. En facktexts termbestand sätter nämligen i hög grad sin prägel på texten. Klumpiga termer gör texten klumpig, långa termer förlänger texten och ogenomskinliga termer gör den dunkel. Detta beror inte bara på att termerna utgör kärnan av innehållsorden utan också på deras relativa frekvens. Lite schablonartat skulle man kunna dela in en normal facktexts ordförråd i tre huvudkategorier:

Språkets allra vanligaste ord: rang < 200	50 %
Termer	20 %
Diverse andra ord	30 %

Alltså: vart femte ord är term (Melin 1994). Detta innebär att lexikografens ambitioner att bygga konsekventa och konsistenta termsystem inte är tillräckliga för att facktexter ska bli funktionella. Av rena volymnskäl måste alltså termerna därutöver ha sådana egenskaper som gör dem till flexibla redskap i löpande text.

Man kan också se termer i relation till övriga delar av vårt ordförråd och övertyga sig om att termer visserligen inte är den största kategorin, men en väsentligt större än man normalt föreställer sig:

kategori		namn	termer	allmänspråk
bestånd	c:a	500 000	80 000	120 000
årlig tillväxt	c:a	21 000	1 500	200

Tabeller bygger på muntliga uppgifter från Patent- och registreringsverket samt TNC. Kategorin *allmänspråk* baseras helt godtyckligt på dels SAOL, dels Nyordlistans ordförråd dividerat med antalet undersökta år.

Termerna är alltså många, innehållsligt dominanta i text samt utgör en femtedel av ordmassan i en facktext. Det gör dem till en viktig domän för systematisk språkvård, och den viktigaste delen av denna språkvård rör faktiskt tillblivelsen. För lagd term tenderar att ligga, hurdan skapelsen än är.

Ett exempel

Vid utvecklandet av övningsmaterialet har vi utgått från ett övertydligt exempel som visar hur programmet fungerar, vilka problem skribenten stöter på och vilka konsekvenser diverse felval kan få.

Vi utgår från en icke manipulerad text i ett känt ämne:

Fotografen tar bilder med sin kamera. Kameran tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k negativ måste bearbetas kemiskt i en s k framkallningsprocess för att bilderna ska bli synliga. Bilderna kan genom rastering överföras till repro eller digitaliseras.

Studenternas uppgift är att utifrån en begreppsstruktur skapa de termer som skulle behövas för att en värld med fotografier skall bli beskrivbar. Från en termlista sugs texterna in i denna i förväg preparerade text (råfilen):

«operatör» tar «resultat» med sin «grej». «grej» tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k «mellanresultat» måste bearbetas kemiskt i en s k «mellanprocess» för att «resultat» ska bli synliga. «resultat» kan genom «slutprocess» överföras till repro eller digitaliseras.

Under förutsättning att vi skapar exakt de termer vi i dag använder för foto förvandlas råtexten till denna termfil så snart datorn fått in termlistan. Man kan säga att råfilen suger upp de föreslagna termerna.

fotograf tar bild med sin kamera. kamera tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k negativ måste bearbetas kemiskt i en s k framkallning för att bild ska bli synliga. bild kan genom rastering överföras till repro eller digitaliseras.

Termfilen behöver alltid viss redigering. Ett minimum är att se till att termerna får rätt morfologisk form, men oftast behövs också andra förändringar. Efter morfologifix ser filen ut på detta sätt:

Text 1:

En fotograf tar bilder med sin kamera. Kameran tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k negativ måste bearbetas kemiskt i en s k framkallning för att bilderna ska bli synliga. En bild kan genom rastering överföras till repro eller digitaliseras.

Om man vill få ett mått på den redigeringsmöda texten krävt kan man använda kommandot **Jämföra filer** och få fram följande text som med under- och överstrykningar markerar vad som är struket och tillagt:

~~fotograf tar bild med sin kamera. kamera~~En fotograf tar bilder med sin kamera. ~~kameran~~ tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k negativ måste bearbetas kemiskt i en s k framkallning för att bilderna ska bli synliga. ~~En~~ bild kan genom rastering överföras till repro eller digitaliseras.

Ett kriterium på lyckat termskapande är små redigeringsinsatser. Hittills har vi utgått från befintliga termer. Om vi lyckades få tag på en försöksperson som inte kommit i kontakt med foto skulle risken vara stor att denna person bryter mot många av orddödsråden. Därmed skulle vi snarare få en termfil av följande slag:

Mindre lyckad terminsättning:

bildtagare tar visuliseringsresultat med sin optoregistrator. optoregistrator tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Detta s k blankbild måste bearbetas kemiskt i en s k mörkrumsgöra för att visuliseringsresultat ska bli synligt. visuliseringsresultat kan genom rutifiering överföras till repro eller digitaliseras.

Efter morfologifix skulle denna mindre lyckade text lyda t ex så här:

Text 2:

En bildtagare tar visuliseringsresultat med sin optoregistrator. Optoregistratorn tar in ljus som exponeras på ett ljuskänsligt material. Denna s k blankbild måste bearbetas kemiskt med s k mörkrumsgöra för att visuliseringsresultatet ska bli synligt. Visuliseringsresultatet kan genom rutifiering överföras till repro eller digitaliseras.

Det går naturligtvis utmärkt att få också andra kriterier på om termerna fungerar i text. Funktionen **Räkna ord** kan t ex ge följande data om konkurrenterna Text 1 och Text 2:

	ord	tecken	kvot	type/tokenkvot
T2	45	226	5,02	,89
T3	43	290	6,74	,86

Både kortare text och större ordvariation är alltså lättåtkomliga utvärderingsinstrument för terminsatta texter.

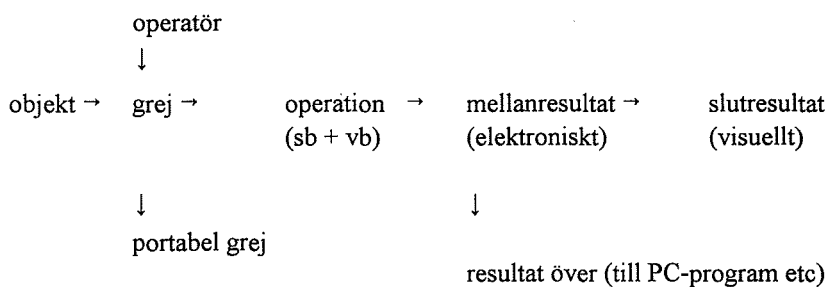
En övning

Denna demotext skiljer sig ifrån de övningar vi erbjuder i ett par viktiga avseenden. Dels utgår vi alltid från fiktiva världar för att undvika krockar med befintlig terminologi, dels konfronteras studenterna inte med texter utan med begreppsstrukturer som ska fyllas med termer som sedan maskinellt sugts upp i en i förväg skriven text, som studenterna sedan får redigera morfologiskt.

En mindre omfattande övning, mest lämpad som introduktion är följande:

3 D-projektet (fil: 3d.doc)

Du ska hitta på termer som beskriver verksamheten kring en *apparat* som har den angenäma egenskapen att den kommer ihåg hur *objekt* ser ut och som kan återge tredimensionella stillbilder av det den kommer ihåg eller – om man så vill – låta minnesbilderna dyka upp i ett CAD-program, PC Paintbrush, Photo shop e dyl. Hela termfloran får rum i följande diagram som följer processen från ax till limpa.

För att du ska få en uppfattning om maskinens bruk tänker vi oss följande vardagsscenario. Du har tappat en vante, men tursamt nog har du använt din ”grej” så du kan visa upp en tredimensionell bild av vanten på Borttappade effekter. Du kan också sända vantbilderna via modem eller internet till polisen för stöldanmälan. Du kan t o m ta fram en ”ritning” av vanten på CAD-fil och skicka den till din skraddare.

Denna termstruktur appliceras på denna i förväg skrivna text:

Prospekttext:

«**apparat**» har funktionen att den gör elektroniska «mellanresultat» av «objekt» som är mindre än 1 kubikmeter. «objekt» lagras i minnet och «mellanresultat» kan «resultatut»-s av den «portabelapparat» överallt utom i starkt solsken.

Användningsområden:

den kan «operation» värde«objekt», d v s göra elektroniska «mellanresultat» av värde«objekt», nycklar etc.

den kan underlätta kommunikation med leverantörer av ersättningsmaterial genom att sökt «objekt» kan visas.

Optioner: «mellanresultat» «objekt»
 «resultatöver» «mellanresultat» till CAD, Photo shop etc
 ange mått på «objekt»

Primära «operatör»:
 detaljister med stort utbud av «objekt»
 säljare
 hantverkare
 museer

«operatör» på viss sikt: hushåll

Vi räknar med en stor försäljningspotential främst hos detaljister som slipper lagerhålla sällanköps«objekt» av alla slag, men även hantverkare som slipper montera ner «objekt» som ska ersättas. Antalet «operatör» i hushåll kommer successivt att öka, och det kommer att vara normalt att ha ett bibliotek med «mellanresultat» av olika slags «objekt». (värde«objekt», affektions«objekt», nycklar).

Hur betar sig studenter?

Studenter upplever termiskapande som minst sagt ansträngande. Oftast är den verbala kreativiteten låg till en början, och de tenderar att föredra långa självförklarande sammansättningar och dåligt genomskinliga klassiska morfem framför bilder och ellipser. Men fasen morfemfix brukar bli ett möte med orddöden, en lingvistisk näradödenupplevelse.

Litteratur

- Alm-Arvius, Christina 1992: Begrepp och språkbundna betydelser - hur urskilja deras beståndsdelar? I: Terminologiläran och dess relationer till andra områden. Nordterm 4. Stockholm.
- Amz, Reiner & Picht, Heribert 1982: Einführung in die übersetzungsbezogene Terminologiearbeit Hildesheim m.fl.
- Cederschiöld, Gustaf 1900: Döda ord. I: Om kvinnostråk och andra ämnen. Lund.
- Daniels, Karlheinz 1959: Erfolg und Misserfolg der Fremdwortverdeutschung. Schicksal der Verdeutschungen von J.H. Campe. I: Muttersprache 69. Lüneburg.
- Hemken, E. 1906: Das Aussterben alter Substantiva im Laufe der Sprachgeschichte. Kiel.
- Kleines Lexikon untergegangener Wörter. Wortuntergang seit dem Ende des 18. Jahrhunderts: 1972: Herausgegeben von Nabil Osman. München.
- Kock, Axel 1925: Om språkets förändring. Göteborg
- Lange, Sven & Melin, Lars: 1996 Terminologisk lektuga. Instruktionshäfte samt diskettunderlag för termövningar. Nordiska språk. Stockholm
- Levander, Lars 1950: Till frågan om ordens död. Antikvariska studier 4. 289–312. (VHAAH 71).
- Melin, L. 1994: Specifikation. I: *Svenskans beskrivning* 20. Umeå.

- Noreen, Adolf 1911: Ordens död. I: Spridda studier. Andra samlingen. Andra upplagan. Stockholm.
- Noreen, Adolf 1912: Om språkriktighet. I: Spridda studier. Första samlingen. Andra upplagan. Stockholm.
- Oberdörffer, W. 1908: Das Aussterben altenglischer Adjektiva und ihr Ersatz im Verlaufe der englischen Sprachgeschichte. Kiel.
- Offe, J. 1908: Das Aussterben alter Verba und ihr Ersatz im Verlaufe der englischen Sprachgeschichte. Kiel.
- Teichert, F. 1912: Über das Aussterben alter Wörter im Verlaufe der englischen Sprachgeschichte. Kiel.
- Thors, Carl-Eric 1965: Ordens död. *Folkmålsstudier* 19. 167–184. Helsingfors.
- Weilgaard Christensen, Lotte 1995: Anvendelse af korpora i opbygningen af ordbøger til maskinoversættelsesystemet. I: *Nordiske studier i leksikografi* 3. Reykjavík.